

УДК 340.123(436)«19»Ф.Гаєк:321

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.11>

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ФРІДРІХА ГАЄКА ЩОДО РОЗВИТКУ ТА ЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Олійник Ю.В.,
доктор філософії,
асистент кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-8675-8044
e-mail: yuri.oliinyk@ukr.net

Олійник Ю.В. Політико-правові ідеї Фрідріха Гаєка щодо розвитку та значення концепції правової держави.

В статті розглядається концепція правової держави в контексті політико-правових поглядів Фрідріха Гаєка, відомого австрійського економіста та філософа, який мав значний вплив на сучасну політичну та правову теорію. У статті розглянуто сутність поняття «правова держава» з погляду Ф. Гаєка, а також проаналізовано його візію щодо взаємодії права, держави та суспільства. Розглянуто основні аспекти концепції правової держави, які Ф. Гаєк розвивав у своїх працях. Аналізується погляди Ф. Гаєка на роль держави в забезпеченні прав та свобод громадян, вплив правових норм на функціонування економіки та суспільства в цілому.

Звернуто увагу на те, що Ф. Гаєк був одним з найвпливовіших економістів і філософів ХХ століття, який захищав ідеї класичного лібералізму і критикував соціалізм, інтервенціонізм і колективізм. Показано, що в поглядах Ф. Гаєка правова держава є необхідною умовою для розвитку свободи, демократії і ринкової економіки та фактично означає, що закони повинні бути загальними, абстрактними, стабільними, відомими і справедливими, а не спрямованими на досягнення певних цілей або інтересів. Такі закони створюють рівні умови для всіх учасників ринку і дозволяють використовувати розсіяні знання, які існують у суспільстві.

Досліджено поняття правової держави у контексті класичних ліберальних ідей та ідеалів. Проаналізовано, як Ф. Гаєк сприймав ідею обмеження влади держави через правові механізми та засоби, що захищають індивідуальні права громадян. В рамках політико-правових поглядів Ф. Гаєка, особливий акцент робиться на ідеї «конституційного лібералізму» та визначенні обмежень влади. Досліджено, як ці ідеї сприяли формуванню правової держави як системи, що гарантує баланс між індивідуальними свободами та необхідністю державного регулювання. Висвітлюються основні аспекти філософських і політичних поглядів Ф. Гаєка, що стали ключовими для розуміння сутності та значення правової держави в сучасному правовому дискурсі.

Проаналізовано взаємодію між правовою державою та економікою, звертаючи особливу увагу на внесок Ф. Гаєка у формування концепції та розвиток відповідних практик. Розглянуто ключові аспекти, такі як роль закону, власності, та ринкових відносин в контексті правової держави. Висвітлено, як Ф. Гаєк визначав важливість правового фундаменту для забезпечення стабільності, прозорості та ефективності економічного середовища. Крім цього, звернуто увагу на погляди Ф. Гаєка щодо ролі закону як стабілізуючого фактору, який повинен захищати права громадян і забезпечувати ефективну роботу економічних структур.

Ключові слова: право, державна влада, правова концепція, справедливість, форма організації.

Oliinyk Y.V. Political and legal ideas of Friedrich Hayek regarding the development and significance of the concept of the rule of law.

The article examines the concept of the rule of law in the context of the political and legal views of Friedrich Hayek, a famous Austrian economist and philosopher who had a significant impact on modern political and legal theory. The article examines the essence of the concept of «rule of law» from the point of view of F. Hayek, and also analyzes his vision of the interaction of law, the state, and society. The

main aspects of the concept of the rule of law, which F. Hayek developed in his writings, are considered. The views of F. Hayek on the role of the state in ensuring the rights and freedoms of citizens, the influence of legal norms on the functioning of the economy and society as a whole are analyzed.

Attention is drawn to the fact that F. Hayek was one of the most influential economists and philosophers of the 20th century, who defended the ideas of classical liberalism and criticized socialism, interventionism and collectivism. It is shown that in the views of F. Hayek, the rule of law is a necessary condition for the development of freedom, democracy and market economy and actually means that laws should be general, abstract, stable, known and fair, and not aimed at achieving certain goals or interests. Such laws create equal conditions for all market participants and allow the use of scattered knowledge that exists in society.

The concept of the rule of law is studied in the context of classical liberal ideas and ideals. It is analyzed how F. Hayek perceived the idea of limiting the power of the state through legal mechanisms and means protecting the individual rights of citizens. Within the framework of F. Hayek's political and legal views, special emphasis is placed on the idea of «constitutional liberalism» and the determination of the limits of power. It is studied how these ideas contributed to the formation of the rule of law as a system that guarantees a balance between individual freedoms and the need for state regulation. The main aspects of F. Hayek's philosophical and political views are highlighted, which have become key to understanding the essence and significance of the rule of law in modern legal discourse.

The interaction between the rule of law and the economy is analyzed, paying special attention to F. Hayek's contribution to the formation of the concept and the development of relevant practices. Key aspects such as the role of law, property, and market relations in the context of the rule of law are considered. It is highlighted how F. Hayek determined the importance of the legal foundation for ensuring the stability, transparency and efficiency of the economic environment. In addition, attention is drawn to F. Hayek's views on the role of the law as a stabilizing factor that should protect the rights of citizens and ensure the efficient operation of economic structures.

Key words: law, state power, legal concept, justice, form of organization.

Постановка проблеми. Поняття правової держави та її роль у формуванні суспільства та захисті прав і свобод громадян завжди залишаються ключовими в галузі політичної теорії та права. В рамках цього контексту особливе значення має дослідження концепцій видатних мислителів, серед яких варто зазначити впливового австро-британського економіста, лібертаріанця, послідовника ідей економічної свободи, лауреата Нобелівської премії з економіки 1974 р. Фрідріха-Августа фон Гаска (1899–1992), праці якого були присвячені економіці, політології та психології, історії, філософії та іншим наукам, зокрема праву.

Метою статті є дослідження ключових ідей Ф. Гаска, що стосуються правової держави, зокрема відображення його уявлень про владу закону, обмеження державної влади та забезпечення прав та свобод громадян.

Стан опрацювання цієї проблематики. Окремі аспекти політико-правових ідей Ф. Гаска були предметом наукового дослідження в українській науковій літературі, серед таких науковців, як Лукашенко Є.М., Кузьменко В.П., Буричко З.О. та ін. Попри значний внесок сучасних науковців у розвиток політико-правових учень в контексті політико-правових ідей Ф. Гаска, варто звернути увагу, на цікаві та далекоглядні погляди видатного науковця на розвиток та значення правової держави.

Виклад основного матеріалу. Правова держава – ідеальний тип держави, вся діяльність якої підпорядкована праву. Термін введений у науковий обіг німецьким ученим Р. Модем у ХІХ ст., але саме поняття виникло набагато раніше. Окремі ідеї правової держави (зокрема, обмеження державної влади законом) висловлювалися ще античними мислителями Платоном, Арістотелем, Полібієм та ін., але концептуального вигляду ідея правової держави набула у ХVІІІ-ХІХ ст. Помітний внесок у це зробили Т. Гобс, Д. Локк, А. Дайсі (Англія), Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є (Франція), І. Кант, Г. Гегель, Р. Моль, Г. Еллінек (Німеччина)[1, с. 688–689].

До прикладу, правова держава, як уважав Р. Моль, – держава, основана на ідеї права. Завдання такої держави двояке: по-перше, це охорона правопорядку по всій території країни, на якій поширюється державна влада; по-друге, сприяння реалізації громадянами їхніх прав [2, с. 29].

Отже, правова держава – це форма державного правління, в якій верховенство правового закону є основою діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування. У правовій

державі всі громадяни рівні перед законом, а їхні права та свободи захищені. Важливість правової держави у сучасному світі важко переоцінити, оскільки вона є гарантом прав і свобод людини, а також основою для стабільного та мирного розвитку суспільства. Правова держава забезпечує справедливість та рівність усіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, раси, релігії чи інших ознак. У сучасному світі, який характеризується глобалізацією та взаємозалежністю, правова держава є особливо важливою. Вона забезпечує стабільність та прогнозованість міжнародних відносин, а також сприяє розвитку міжнародного співробітництва. Правова держава є важливою цінністю, яку необхідно захищати та зміцнювати.

Важливо зазначити, що правова держава та економіка тісно пов'язані між собою. Правова держава створює сприятливі умови для економічного розвитку, а економіка, у свою чергу, сприяє зміцненню правової держави. Правова держава забезпечує стабільність і прогнозованість у суспільстві, що є важливою умовою для інвестицій та підприємництва. Коли громадяни впевнені у тому, що їхні права та інтереси будуть захищені законом, вони більш схильні вкладати свій час і гроші в економіку. Правова держава також сприяє розвитку конкуренції, що є важливим стимулом для економічного зростання. Коли в бізнесі є рівні правила гри, то компанії змушені змагатися за споживачів, що призводить до зниження цін і підвищення якості товарів і послуг.

Таким чином, необхідність правової форми регулювання певних економічних відносин об'єктивно породжується економічними потребами суспільства. Водночас трансформація і зміна економічних відносин стимулюють до видозміни правових регуляторів та правової системи. За таких умов економічну і правову системи слід завжди розглядати у симбіозі і постійному розвитку [3, с. 97].

Звернувши увагу на зв'язок правової держави та економіки необхідно виокремити постать видатного економіста Ф. Гаєка, який народився 8 травня 1899 року у Відні, Австро-Угорщина. Ф. Гаєк навчався в Університеті Відня, де отримав ступінь доктора філософії в галузі економіки. У 1927 році він став професором економіки в Університеті Граца. У 1931 році він був запрошений на посаду професора економіки в Лондонській школі економіки, де працював до 1950 року.

У 1944 році у Великобританії вперше опубліковано працю Фрідріха фон Гаєка «Дорога до рабства» (інший варіант перекладу – «Шлях до рабства»). Книга має величезний успіх, отримує всесвітнє визнання, часто цитується, перекладається багатьма мовами та перевидається. Популярною вона стає і в Новому Світі, звідки до Гаєка надходить кілька запрошень. Врешті, 1950 року він переїжджає до США і 12 років працює професором із соціальних наук і моралі у Чиказькому університеті. У ці роки вчений проводить міждисциплінарний семінар, учасником якого був Мілтон Фрідмен. А також і надалі публікує статті та книги з історії суспільної думки, теорії права, методології наукового дослідження, теоретичної психології, економіки і політології [4, с. 49]. Слід додати, що праця Ф. Гаєка «Шлях до рабства» вийшла ще наприкінці Другої світової війни, у 1944 р. У ній людство попереджалось, що войовничий тоталітаризм без протидії людства може призвести до загибелі всієї цивілізації [5, с. 78]. Він також був одним із засновників Монт Пелерінського товариства, групи вчених і філософів, що підтримували ідеї вільного ринку та індивідуальної свободи. В 1974 році – лауреат Нобелівської премії за працю по економічній теорії. Ф. Гаєк був одним із найвпливовіших економістів ХХ століття. Його роботи з економічної теорії, філософії права та політичної філософії мали значний вплив на розвиток ліберальної думки.

Ф. Гаєк написав багато книг і статей з економіки, політики та філософії, не оминаючи і правових питань, включаючи «Конституцію свободи» (1960) та «Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: в 3-х томах» (1973–1979). Особливо, Ф. Гаєк відомий, згаданою вище, роботою «Дорога до рабства» (1944), в якій він критикував колективізм та централізовані форми управління в суспільстві, стверджуючи, що індивідуальна свобода і ринкова економіка сприяють процвітанню. Ця книга зробила його відомим у широких колах і визнала його одним з провідних голосів в антиколективістському руху. Ф. Гаєк помер у 1992 році в Німеччині, залишивши значний слід у сферах економіки, політики, права та філософії.

У своїх роботах, Ф. Гаєк підкреслював важливість правової держави для забезпечення індивідуальних свобод та обмеження влади уряду. Він аргументував, що правова держава повинна гарантувати стабільність закону, прозорість і незалежність судової системи від політичних впливів. Ф. Гаєк вважав, що це є ключовим елементом для захисту прав та свобод громадян.

У своїй книзі «Право, законодавство та свобода», Ф. Гаєк, зазначає: «...після того як люди сторіччями билися за те, що вони вважали за “правопорядок”, розуміючи під цим не будь-який

порядок, нав'язаний владою, а порядок, утворений внаслідок дотримання людьми універсальних правил гідної поведінки; після того як термін “право” впродовж майже такого самого часу зумовлював сенс таких політичних ідеалів, як “принцип панування права”, “правова держава”, “поділ влади” й набагато старіша концепція права як захисту особистої свободи, та допомагав у конституційних документах обмежити способи ущемлення основних прав людини <...> Ми маємо принаймні визнати, що в певних контекстах, у тому числі юридичних, слово “право” має дуже специфічне значення, відмінне від того, в якому воно вживається в інших контекстах, і те, що називається правом у цьому специфічному сенсі, може відрізнитися за походженням, ознаками, функціями й можливим змістом від деяких інших формулювань, які також називаються “правом”» [6, с. 73].

Таким чином, Ф. Гаск акцентує увагу щодо різниці у використанні терміну «право» у різних випадках, зокрема в такому, який має прямий зв'язок із концепцією правової держави. Основною ідеєю правової держави є встановлення та забезпечення правової системи, що захищає права та свободи громадян від державної волі та диктатури. Визначення «права» у цьому прояві правової держави набуває особливої важливості. Це не лише сукупність законів, але і система, яка гарантує рівність перед законом, захищає особисті свободи, забезпечує незалежність судової системи та дотримання конституційних принципів. Ф. Гаск наголошував на специфічності та різниці в розумінні терміну «право» за різних обставин, підкреслював важливість чіткого та конкретного розуміння поняття «право» у правовій державі. Крім цього, слід зазначити, що невідповідність та нечіткість у визначенні цього терміну може призвести до непорозуміння у правовій системі та порушень прав людини. Тому у забезпеченні принципів правової держави важливе розуміння та застосування чіткої та консистентної концепції «права» відповідно до цих принципів.

Розглядаючи зародження консолідованих концептуальних ідей правової держави, Ф. Гаск, звертає увагу на те, що: «...на ранній стадії свого розвитку континентальні ліберали стикнулися із проблемами, які в Англії та в Сполучених Штатах Америки з'явилися набагато пізніше, причому настільки поступово, що не було особливих підстав для систематичних дискусій із цього приводу» [7, с. 199].

Погоджуючись з думкою Ф. Гаска, можна продовжити, що на початкових етапах свого розвитку континентальні ліберали (в контексті континентальної Європи) стикнулися з рядом проблем, які виникли в Англії та Сполучених Штатах Америки значно пізніше і упродовж часу розвивалися поступово. Ці проблеми стосувалися формування ліберальних політичних та соціальних ідей і зазнавали різних викликів. Одна з ключових різниць полягала в самій природі та структурі державних установ. В Англії і США ідеї лібералізму сформувалися на фундаменті довготривалої традиції обмеженого уряду, конституційних гарантій та прав людини, що створювало сприятливі умови для стабільного розвитку ліберальних ідей.

Проте у континентальній Європі, де в історичному плані були різні умови та системи управління, виникли виклики, такі як довготривала монархічна традиція, абсолютна влада, відсутність розвинутої системи обмеження влади, що ускладнювало процес прийняття ліберальних концепцій. Більше того, на континенті Європи зустрічалися проблеми, пов'язані з соціальними і економічними реформами, фактором нерівності, важкими умовами промислового розвитку і відсутністю універсальних гарантій прав людини, що вимагали вирішення та розвитку нових ідей для суспільної перебудови. Такі відмінності у шляхах розвитку лібералізму та правової держави створювали різницю в характері дискусій та визнання проблем у різних випадках. Внаслідок цього, підходи до вирішення цих проблем були різними та формувалися відповідно до конкретних історичних умов кожної країни чи регіону.

При цьому, слід зазначити, що однією з основних цілей багатьох ліберальних рухів в межах континентальної Європи було встановлення принципу влади закону, який діяв би як запобігання деспотизму та забезпечення захисту прав і свобод громадян, на що також у свій час наголосив Ф. Гаск: «...із самого початку головною метою руху було встановлення влади закону, яка б запобігала деспотичну владу» [7, с. 199].

До слова, принцип влади закону передбачає, що всі – як влада, так і громадяни – повинні підкорятися однаковим законам. Це означає, що ніхто не повинен бути вищим перед законом, у тому числі представники влади. Влада сама по собі також повинна діяти в рамках закону та бути обмеженою конституційними чи законодавчими нормами. Цей принцип спрямований на запобігання зловживанням влади, уникнення деспотії, і забезпечення правової стабільності та рівності перед

законом для всіх членів суспільства. Ліберальні рухи, особливо в розвинених країнах, активно пропагували встановлення принципу влади закону, розвиток конституційних гарантій, прав і свобод громадян, і створення системи розподілу влади між різними гілками уряду для уникнення її концентрації в одних руках. Це ставало ключовим елементом у формуванні демократичних і правових систем, спрямованих на захист прав людини, уникнення тиранічних урядів, та забезпечення стабільності та справедливості в суспільстві, тобто становлення правої держави.

Ф. Гаск, посилаючись на Жан-Жака Руссо звертає увагу на те, що: «...об'єкт законів завжди загальний, оскільки, закон завжди розглядає предмет в абстрактному оточенні й абстрактних діях і ніколи, – як окрему конкретну людину чи дію» [7, с. 200].

Ця ідея, відображає один із принципів правової держави, який можна вважати принципом загальності закону. Об'єкт законів – це, як правило, абстрактні узагальнення, які стосуються всіх членів суспільства, а не конкретних осіб чи індивідуальних правовідносин. Закони створюються для застосування до всього суспільства або до певних категорій людей, об'єктами яких вони є. Це означає, що закони формулюються на загальний випадок і стосуються абстрактних ситуацій, принципів чи дій, які можуть виникнути у будь-якій конкретній ситуації. Ці закони не спрямовані безпосередньо на конкретну особу чи дію, але встановлюють правила та принципи, які мають застосовуватися до всіх, хто підпадає під їхню дію. Це стандартна практика у багатьох правових системах, оскільки створення законів, які будуть точно та вичерпно відповідати кожній конкретній ситуації або особі, може бути неможливим з огляду на складність та різноманітність обставин, які можуть виникнути. Таким чином, закони зазвичай формулюються таким чином, щоб застосовуватися до широкого кола відносин чи осіб.

Для того щоб краще представити вищезазначене, доцільно навести приклади Жан-Жака Руссо, на які звернув увагу Ф. Гаск, а саме: «...закон може гарантувати надання привілеїв, але він не повинен називати осіб, які скористаються ними; закон може створити декілька станів громадян і навіть визначити ті риси, які нададуть можливість вступити в кожний стан, але він не повинен називати тих осіб, які зможуть скористатися цим правом; він може встановити королівський уряд з успадкуванням престолу, але він не повинен вибирати короля або призначати королівську сім'ю; одним словом, будь-що, що стосується вказівки на індивіда, стоїть поза сферою законодавства» [7, с. 200].

Ф. Гаск зазначав, що: «...перші спроби в царині конституціоналізму позначені старанністю і часто навіть педантичністю во ім'я докладного сформулювання основних концепцій панування закону» [7, с. 200]. Справді, початкові спроби у сфері розбудови конституціоналізму відзначалися великою уважністю, систематичністю та докладністю при формулюванні основних принципів влади та закону. Це стало результатом важливого етапу у розвитку політичної теорії та організації суспільства. Перші конституції, які з'явилися, дбали про чітке визначення політичних структур, розподілу влади, прав та обов'язків, що стали основою концепції правової держави. Їхні формулювання були вкрай точними, та систематичними, оскільки ставили за мету створення основ для правового регулювання життя суспільства. Ці спроби також віддзеркалювали той факт, що закон має бути над індивідуальними інтересами та владою. Вони створювали основи для розподілу влади та забезпечення системи контролю, що мала запобігти зловживанням владою. Ранні конституції намагалися встановити принципи правової держави, де закон був вищим, і всі владні структури та особи підкорялися йому. Це створило основу для подальшого розвитку конституціоналізму та концепції правової держави.

Ф. Гаск, звертав увагу на те, що: «Систематичне обговорення питань, отже, виробило докладну теорію адміністративного управління, яка (хоча її практичний політичний зміст був недовговічний) глибоко вплинула на континентальну юридичну думку» [7, с. 202]. Розвиток адміністративного управління породив важливі теоретичні концепції, які відображаються в континентальній юридичній думці. Ці концепції стали основою для формулювання принципів, які визначають організацію та функціонування державного адміністративного апарату.

Одним з ключових аспектів адміністративної теорії було розглядання питань, пов'язаних з організацією, функціями та повноваженнями адміністративних органів. Це сприяло формулюванню принципів правового регулювання діяльності урядових органів, включаючи чітке визначення їхніх компетенцій, процедур та обмежень. Деякі ідеї адміністративної теорії також вплинули на розвиток принципів правової держави, зокрема, у розумінні важливості розподілу влади, обмежень влади держави та гарантій прав і свобод громадян.

При цьому, Ф. Гаєк згадує Іммануїла Канта, зазначає, що його головним внеском у розвиток концепції правової держави є: «...загальна теорія моральності, яка розглядає принцип влади закону як окремий додаток до загальнішого принципу» [7, с. 203]. Отже, Ф. Гаєк визнавав внесок І. Канта у розумінні принципу влади закону як ключового для справедливого функціонування суспільства та правової держави. І. Кант розглядав принцип влади закону як основний принцип, що лежить в основі справедливого суспільства. Він підкреслював, що закони повинні бути загальними і однаково застосовуватися до всіх членів суспільства, включаючи чиновників влади, щоб забезпечити справедливість та запобігти деспотизму.

Також Ф. Гаєк не залишив поза увагою знаменитий кантівський «категоричний імператив», а саме: «...правило для кожної людини “завжди чинити так, щоб максима її поведінки могла завдяки її волі стати універсальним законом, поведінки могла завдяки її волі стати універсальним законом”, є в суті своїй проникненням в царину етики базової ідеї, що лежить в основі влади закону» [7, с. 203].

Без сумніву, «категоричний імператив» І. Канта є ключовою концепцією його моральної філософії. Цей імператив визначає загальний принцип моральності, заснований на ідеї універсальності та максимальної справедливості у діях людини. Основна ідея полягає у тому, що людина повинна діяти так, щоб максима (принцип або мотив) її дій могла б стати загальним законом, за яким можна було б діяти у будь-якій аналогічній ситуації для всіх людей. Це означає, що моральні дії повинні бути універсальними і застосовуватися однаково до всіх, незалежно від конкретних обставин чи індивідуальних бажань.

Концепція «категоричного імперативу» проникає в царину етики та моралі, підкреслюючи принцип універсальності та обов'язковості моральних дій. Ця ідея також має значний вплив на концепцію влади закону, оскільки обидва явища спираються на універсальність і загальність принципів, які мають бути застосовані до всіх членів суспільства.

Отже, ідея «категоричного імперативу» І. Канта, заснована на універсальності і справедливості моральних дій, справді відображає базову концепцію, що лежить в основі влади закону, де закони мають бути загальними і однаково застосовуватися до всіх, незалежно від конкретних обставин чи особистих поглядів.

Враховуючи ідеї Ж.-Ж. Руссо та І. Канта, Ф. Гаєк зазначає, що: «Саме завдяки необхідності загального й абстрактного характеру всіх правил, якщо ними керуються вільні індивіди, концепція підтверджує важливість підготувати ґрунт для законодавчого розвитку» [7, с. 203].

Необхідно зазначити, що загальний та абстрактний характер правил, що керують суспільством, важливий для того, щоб забезпечити справедливість, однаковість і стабільність у застосуванні законів до всіх членів суспільства. Ця ідея підкреслює важливість створення фундаменту для постійного законодавчого розвитку, який відповідає потребам суспільства. Загальні та абстрактні закони створюють рамки для універсального застосування правил і принципів до всіх ситуацій та осіб у суспільстві. Однак, оскільки суспільство постійно змінюється, також необхідно, щоб закони були гнучкими та готовими до адаптації до нових умов. Це вказує на важливість постійного законодавчого розвитку і перегляду правових норм, щоб вони відповідали поточним вимогам, новим технологіям, відповідали соціальним умовам та цінностям суспільства. Такий постійний розвиток законодавства відображає потребу у відкритому, гнучкому і адаптивному правовому середовищі.

На думку Ф. Гаєка «...на початку ХІХ сторіччя почала систематично розвиватися теоретична концепція правової держави, яка разом з ідеалом конституціоналізму стала головною метою нового ліберального руху» [7, с. 204-205]. Безперечно, на початку ХІХ столітті свого розвитку зазнала теоретична концепція правової держави, яка стала однією з ключових ідей для нового ліберального руху того часу. Ця концепція визначала ідею держави, у якій влада має бути обмеженою законом і де захищаються права і свободи громадян.

Концепція правової держави виступала як протиполюс абсолютистській чи деспотичній владі. Головною метою цієї концепції було забезпечення правової рівності перед законом для всіх громадян, в тому числі і для представників влади.

З ідеєю конституціоналізму, що також розвивався у цей час, правова держава одночасно стала вихідною точкою та бажаним результатом для лібералів. Конституціоналізм висловлював ідею необхідності обмеження влади через конституційні рамки, а також гарантував громадянам певні права і свободи, що були закріплені у конституції. У цій теоретичній концепції правової держави

основними принципами були правова рівність, закріплення прав та свобод громадян у законі, обмеження влади через закон, незалежність судів та гарантії правосуддя.

Ф. Гаєк, вважає, що передвісником таких процесів була ефективна ініціатива Фрідріха II – його цивільний кодекс 1751 року, що почав рух за кодифікацію всіх законів [7, с. 203]. Фрідріх II, також відомий як Фрідріх Великий, король Пруссії з 1740 по 1786 рр., відомий своєю реформаторською політикою та спробами удосконалення управління країною. Однією з його ключових ініціатив у сфері права та правосуддя був Цивільний кодекс (Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten), прийнятий у 1751 році. Цей кодекс є одним з перших спроб у Європі систематизувати правові норми у вигляді єдиного законодавчого акту.

Цивільний кодекс Фрідріха II поєднував різноманітні закони та норми, які регулювали цивільне право, процесуальне право та окремі питання державного управління. Його метою було зробити правову систему більш доступною та зрозумілою для громадян, а також забезпечити їх більшу правову грамотність. Ця ініціатива Фрідріха II поклала початок процесу кодифікації права в Європі. Це стало важливим кроком у розвитку правової системи та законодавства, яке мало значний вплив на подальший розвиток концепції правової держави.

Ще одним передвісником, Ф. Гаєк вважає, закон 1797 року, який стосувався нових східних провінцій Пруссії, але був задуманий як модель для загального наслідування, – зайшов так далеко, що всі суперечки між виконавчою владою і приватною сферою громадян підпали під юрисдикцію простих судів [7, с. 204]. Закон 1797 року в Пруссії, також відомий як «Закон про нові східні провінції», фактично мав за мету реформувати правову систему та законодавство, що стосувалося східних провінцій Пруссії, зокрема регіонів, які були приєднані до Пруссії після третього розділу Речі Посполитої.

Цей закон був спробою встановити новий правовий порядок у цих регіонах, створити єдину систему права та уряду в умовах колишніх польських територій. Одним із ключових аспектів цього закону було розширення компетенції простих (загальних) судів щодо вирішення конфліктів між владою та громадянами.

Зокрема, цей закон розмежовував компетенцію судів та виконавчих органів, передаючи питання суперечок між владою і приватними особами на розгляд простих судів. Це означало, що спірні питання, які виникали між владою та громадянами, тепер розв'язувалися через юрисдикцію судів, надаючи громадянам можливість захищати свої права від можливих втручань влади.

Отже, на думку, Ф. Гаєка: «Концепція Rechtsstaat (правова держава), яку розвинули німці, стала прямим наслідком застосування старого ідеалу влади закону, згідно з нею було докладно розроблено адміністративний апарат; і це сталося набагато швидше, ніж монарх або законодавча влада почали вважатися головним обмежувальним чинником» [7, с. 208].

Таким чином, Ф. Гаєк стверджує, що концепція правової держави, яка полягає в тому, що державна влада підпорядковується правовим нормам і гарантує права і свободи громадян, виникла в Німеччині в XIX столітті на основі класичної теорії влади закону, яка розвивалася в Англії та США. За його думкою, німецькі юристи і політики детально працювали над створенням ефективного адміністративного механізму, який би забезпечував дотримання законів і захист від сваволі влади. Він вважає, що цей процес був швидшим і успішнішим, ніж у країнах, де головним обмежувальним чинником влади була конституція або парламент. Концепція правової держави відображає прагнення мати правову державу, де влада і управління підпорядковані законам, а не довільним рішенням чиновників чи влади, що діє поза межами закону.

Висновки. Враховуючи вище викладене, варто звернути увагу на слова Ф. Гаєка, які, на нашу думку, одночасно декламують суть та кінцеву мету його інтерпретацію концепції правової держави: «...ближче до істини, якби ми замість правдоподібної і поширеної ідеї, нібито право походить від влади, дотримувалися думки, що будь-яка влада походить від права, не в тому сенсі, що це право призначає владу, а в тому, що влада вселяє покору доти й завдяки тому, що застосовує закон, який презюмовано існує незалежно від неї та спирається на поширене уявлення щодо правильно-го» [8, с. 135-136].

Слова Ф. Гаєка, наведені в тезі, розкривають глибокі рефлексії стосовно природи влади, права та їх взаємодії в контексті правової держави. Замість традиційного (минулого) уявлення, де право встановлюється владою, Ф. Гаєк в межах дослідження генези та сутності правової держави, пропонує переглядати це взаємовідношення з іншого ракурсу: влада виникає від права. Це твердження здійснило значний вплив на теорію та практику державно-правових відносин середини XX ст. – початку XXI ст.

Ідеї Ф. Гаска в контексті концепції правової держави, відкривають глибокі шари розуміння взаємодії між правом і владою, що спрямовує до усвідомлення ключових аспектів правової системи та її впливу на структуру влади та громадянське суспільство.

За Ф. Гаском, влада стає легітимною завдяки застосуванню закону, який, в свою чергу, існує незалежно від самої влади. Такий підхід акцентує роль правового порядку у формуванні легітимності і стабільності влади, роблячи наголос на важливості загальноприйнятих норм і цінностей у суспільстві. Крім того, Ф. Гаск підкреслює, що влада забезпечує законслухняність через застосування закону, що ґрунтується на поширеному уявленні про правильність. Це робить важливим розуміння та сприйняття закону як універсального і незалежного стандарту, який визначає не лише дії влади, а й моральний та соціальний лад суспільства.

Отже, ідеї Ф. Гаска збагачують розуміння щодо правової держави, розглядаючи її як систему, де легітимність влади витікає з підтримки закону та відповідності загальноприйнятим нормам. Його політико-правове вчення надає підстави для перегляду традиційних поглядів на відносини між владою і правом, вкотре вказуючи на важливість правових принципів у побудові справедливого та легітимного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шемчушенко Ю.С. *Правова держава. Великий енциклопедичний юридичний словник* / ред. Ю.С. Шемчушенко. Київ, 2007. С. 688-689.
2. Касинюк Л.А., Мельник Е.А. *Правова держава та проблеми становлення її в Україні. Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 28–32.
3. Федик Л.Б. *Економічні фактори у формуванні правової політики держави. Правова політика України: історія та сучасність: Матеріали III Всеукр. науково-практ. семінару, м. Житомир, 7 жовт. 2022 р. Житомир, 2022. С. 95–97. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/full-text.pdf#page=95> (дата звернення: 29.12.2023).*
4. Лукашенко Є.М. *Межі свободи у політичній доктрині лібералізму Фрідріха фон Гаска: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» (052 – Політологія). Львів, 2019. 240 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_lukashenko.pdf (дата звернення: 08.01.2024).*
5. Кузьменко В.П. *Австрійська школа політичної економії в обґрунтуванні теорій інноваційного розвитку та праксеології людських інтересів і свобод. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2020. Т. 5, № 1. С. 76–81. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e2268b4f-9a0e-4cd7-b2f0-7633017fb75c/content> (дата звернення: 17.01.2024).
6. Гаск Ф.А. *Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. / ред. Н. Комарова; пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. Т. 2: Міраж соціальної справедливості. 200 с.*
7. Гаск Ф.А. *Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник, А. Королишин. Львів: Літопис, 2002. 556 с.*
8. Гаск Ф.А. *Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. / ред. Н. Комарова; пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. Т. 1: Правила та порядок. 196 с.*